

TURG‘UN BIRIKMALAR MATNINING O‘ZGARUVCHANLIGI (MAQOLLAR MISOLIDA)

*Andijon davlat chet tillari instituti
Umumiy va qiyosiy tilshunoslik kafedrasida
Kabulova Umida Sayidmaxamadovna
Tel.: +998902212151*

Annotatsiya: Tadqiqotchi N.N.Fedorova tarqibiy, semantik va tarqibiy-semantik ўzgarishlarni ўz ichiga olgan paremiologik ўzgarishlarning asosiy turhlari бўйича ma'lumotlarni tuzdi va tizimlashtirdi. Til funksional tizim sifatida doimiy harakat-holatdadir. Uning asosiy xususiyatlaridan biri til birliklarining o'ziga xos o'zgaruvchanligidir. An'analarning o'zgarishi, ijtimoiy jarayonlarning rivojlanishi, yangi ijtimoiy-madaniy voqelikning paydo bo'lishi tilga ta'sir qiladi va unda aks etadi.

Kalit so'zlar: *funksional tizim, o'zgaruvchanlik, paremiologiya, anti-maqollar, sinonim, frazeologik birlik.*

Аннотация: Исследователь Н.Н.Федорова собрала и систематизировала данные об основных типах паремиологических изменений, в том числе структурных, семантических и структурно-семантических изменениях. Язык как функциональная система постоянно находится в движении. Одной из его главных особенностей является уникальная вариативность языковых единиц. Смена традиций, развитие социальных процессов, возникновение новой социокультурной реальности влияет на язык и отражается в нем.

Ключевые слова: *функциональная система, вариативность, паремиология, антипословицы, синоним, фразеологизм*

Til funksional tizim sifatida doimiy harakat-holatdadir. Uning asosiy xususiyatlaridan biri til birliklarining o'ziga xos o'zgaruvchanligidir¹. An'analarning o'zgarishi, ijtimoiy jarayonlarning rivojlanishi, yangi ijtimoiy-madaniy voqelikning paydo bo'lishi tilga ta'sir qiladi va unda aks etadi². Tilning o'zgaruvchanligini lingvistik jabhalarda, shu jumladan paremiologiyada ham kuzatish mumkin.

¹ Испанникова А.С. Перевод паремиологических трансформаций в медиакурсе. – П., 2017// <https://www.gramota.net/materials/2/2017/6-3/27.html>.

² Васильева К.Н. Паремия трансф. связь с интернетом: строение, семантика, тематическая группа. Диссер.к.ф.н. – Москва, 2022 // <https://www.mgpu.ru/dissertatsiya-vasilevoj-k-n/>.

Frazeologik birliklarning o‘zgaruvchanligi muammosi I.V.Dubinskiy asarlarida ham ko‘rib chiqilgan. Uning fikricha, til tizimida kontekst va vaziyatdan tashqarida frazeologik birliklar barqaror va o‘zgaruvchan birliklar sifatida mavjuddir³.

V.P.Jukov 1966-yilda rus maqollari va matallari lug‘atining so‘z boshisida o‘zgaruvchanlikni hisobga olgan holda, muallifdan maqollarni o‘zgartirishning quyidagicha asoslariga ishora qiladi:

- a) sinonim emas, balki bir so‘zning boshqa so‘z bilan almashtirilishi;
- b) maqol yoki maqoldagi bir nechta so‘zni boshqa erkin qo‘llanadigan so‘zlar bilan almashtirish⁴.

Maqollarga o‘zgartirishlar kiritish ancha uzoq vaqt davom etganiga qaramay, bu hodisani nomlaydigan atama faqat XX asrning II yarmida paydo bo‘ldi. O‘zgargan maqollarni taniqli paremiolog V.Mieder 1982 yilda “Anti-maqollar” deb atadi va an’anaviy maqol tuzilmalariga yangi til birliklarini o‘z ichiga olgan hikmatlarni birlashtirdi. Olimning aytishicha, bu innovatsion matnlar xalqning fikrlarini, qadriyatlarini, tashvishlarini, umidlarini, quvonchlarini va hazillarini o‘zida aks ettiradi.

V.Miederning izdoshi T.Litovkina “Anti-maqollar” nomli maqolasida ushbu atama turli mamlakatlar tilshunoslari tomonidan innovatsion maqollar uchun asos qilib olinganligini ko‘rsatadi.

Ba’zi olimlar o‘zgartirilgan maqollarni nomlash uchun tanlangan atama (anti-maqol)ga mutlaqo qarshi chiqadilar, chunki ularning fikriga ko‘ra, bu o‘zgarishlar maqolning mohiyatini to‘g‘ri anglatmaydi⁵.

Shu munosabat bilan o‘zgartirilgan maqollarni nomlashning muqobil variantlari taklif qilindi: “kukizm” (V.I.Belikov), “kvazi-maqol” (E.M.Beregovskaya), “yangi paremiya” (Yu.V.Butko), “paremiyani o‘zgartirish” (O.N.Antonova)⁶ va boshqalar.

A.S.Ispavnikova esa o‘z tadqiqotida⁷ *paremiyatransforma* atamasidan, shu bilan birga, ataylab o‘zgartirilgan *an’anaviy paremiyalar, zamonaviy paremiya, yangi paremiya, o‘zgartirilgan paremiya, paremik o‘zgarish* kabi sinonim so‘zlardan foydalanadi.

XX asr oxirida rus tilshunoslari tildagi zamonaviy jarayonlarni o‘rganar ekan, o‘zgarishlarga uchragan maqollar, matallar va boshqa so‘zlarga e’tibor qaratdilar.

³ Сафьянникова Г.Е. Фразеологизмы как элементы идиостиля В.В.Крестовского // диссер. канд. филол. наук. – Саранск. 2018. – С.76// <https://diss.unn.ru/files/2018/834/autoref-834.pdf>

⁴ Жуков В.П. Русская фразеология. – Москва: ФГУП. Издательство: Высшая школа, 2006. – С. 408// https://www.studmed.ru/zhukov-v-p-russkaya-frazeologiya_3815cf08e1a.html.

⁵ Федорова Н.Н. Изменение русских современных пословиц. Дис.: ... филолог. наук. – Великий Новгород, 2007. – С.14//<https://www.dissercat.com/content/sovremennye-transformatsii-russkikh-poslovits>.

⁶ Антонова О.Н. Функциональные трансформы пословиц в английском языке: автор. дис. ... филол. наук. Науки: 10.02.04/Антонова Ольга Николаевна. – Москва, 2012. – С.28 <https://www.dissercat.com/content/funktsionirovanie-poslovits-i-antiposlovits-s-gendernym-komponentom-v-sovremennom-angliiskom>.

⁷ Испавникова А.С. Перевод паремнологических трансформаций в медиакурсе. –П. 2017// <https://www.gramota.net/materials/2/2017/6-3/27.html>.

V.Mieder an'analardagi o'zgarishlar haqida gapirar ekan, unda xalq donishmandligining eski me'yorlari yangi mazmun kasb etadi. Shuningdek, o'zgarishga uchragan maqollar va matallar bizning hozirgi zamonaviy turmushimizning bir qismi bo'lib, u an'analarning odatiy qadriyatlari va yangi innovatsiyalar bilan yo'g'rilgan mavjudlikning oralig'ida o'zgarib turishini ta'kidlaydi⁸.

E.N.Savvina maqollar, matallar va ularga yaqin bo'lgan "klishe" iboralar nutqda qo'llanganda, sodir bo'ladigan o'zgarishlarni tavsiflaydi va klishe iboralarning o'zgarishini tasniflash tamoyillarini belgilaydi.

V.I.Belikov tilning paremiologik darajasini o'rganish haqida gapirar ekan, paremiologlarni bu narsa juda ko'p qiziqtirib kelganligini ko'rsatadi.

E.M.Beregovskaya "Kvazi" maqolasida boshqalar matnining kulgili o'zgarishlarini ko'rib chiqib, "kvazi-maqol" atamasiga murojaat qiladi⁹.

2005-yilda X.Volter va V.M.Mokiyenkolarining "Rus xalqining maqollariga qarshi" lug'ati nashr etilgan bo'lib, unda 20 mingga yaqin anti-maqollar mavjud. Lug'at mualliflari ba'zi tilshunoslarning tanqidiga qaramay, o'zgartirilgan maqollarni belgilash uchun V.Mieder taklif qilgan atamadan foydalanadilar. Eng muhimi shundaki, birorta ham zamonaviy atama uning etimologik ma'nosiga to'liq mos kelmaydi¹⁰.

Xalq nutqi jonli va tarqoq element bo'lib, unda ko'plab avlodlarning maqollari, matallari va o'rinli iboralari faol ravishda takrorlanadi, qayta ishlanadi va qayta ko'rib chiqiladi".

Zamonaviy maqollarni o'z ichiga olgan ushbu lug'at boy material manba bo'lgani uchun o'zgartirilgan paremik birliklarni har tomonlama o'rganishning boshlang'ich nuqtasi bo'ldi. Paremiologik birliklar sirasiga lingvistik hodisalar – vaziyatlar yoki voqelik o'rtasidagi munosabatlarning belgisi bo'lgan so'zlar, maqollar, qanotli so'zlar, aforizmlar kiradi¹¹.

Til funksional tizim sifatida doimiy harakatda. Uning asosiy xususiyatlaridan biri evolyutsiya natijasida o'zgarishlarning namoyon bo'lishidir. Bu til birliklarining o'ziga xos o'zgaruvchanligidir. Faktlardan ko'rinib turibdiki, ko'plab maqol va matallar turli xil variantlarda mavjud.

Bundan tashqari, ba'zi variantlar biron-bir to'plamga kiritilmagan. Shuning uchun milliy versiyani individual muallifdan cheklash har doim ham oson emas.

⁸ Mieder Wolfgang. Paremiological minimum and cultural literacy // De Proverbio — Issue 1: 1995
<https://www.semanticscholar.org/paper/Paremiological-Minimum-and-Cultural-Literacy-ieder/d3a4be0c58477980cbc4ad0d65823c7a3b24b024>

⁹ O'sha asar. – B. 60

¹⁰ Вальтер и Мокиенко В.М. Антипословицы русского народа. – Санкт-Петербург, 2012. – С. 290. studmed.ru> valter...mokiyenko...m-antiposloviy...naroda....

¹¹ Энбаева Людмила Валериевна. Перевод паремиологических изменений. – Пермь, 2017. – С. 4
<https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-perevoda-paremiologicheskikh-edinit>

Paremiologiyada o'zgartirilgan paremiyalarni umumiy atama bilan belgilashga ko'plab urinishlar bo'lgan. Masalan, V.I.Belikov ataylab buzilgan paremiyalarni belgilash uchun "kukizm" atamasini taklif qildi; E.M.Beregovskaya "kvazi-lug'atlar" atamasini kiritdi. 2005 yilda Sankt-Peterburgda Valter va V.M.Mokiyenko "Antiposlovitsy russkogo naroda" nomi ostida o'zgartirilgan maqollar to'plamini nashr etdi¹².

N.N.Fedorovanning paremiologik tasnifida¹³ maqollarning semantik o'zgarishlariga alohida e'tibor qaratiladi, bunda maqol o'zgarishlari quyidagicha shakllanadi:

- qisman tom ma'noda;
- asl maqolning majoziy ma'nosini to'liq so'zma-so'z ifodalash;
- nutqning kommunikativ o'zgarishlari.

Maqollarning bunday xilma-xilligi va ixtiyoriyligidan farqli o'laroq, ularning noodatiy o'zgarishini, bir xil tarkibni saqlab qolgan holda, iboraning lug'aviy tarkibi, sintaktik qurilishi o'zgarganda, tarkibiy o'zgarishlar deb hisoblash mumkin.

N.N.Fyodorovanning tasnifga ko'ra, maqollar tarkibiy o'zgarishining quyidagi turlari mavjud:

- bir komponentni sinonim bo'lmagan so'z bilan almashtirish;
- maqoldagi bir necha komponentni sinonim bo'lmagan so'zlar bilan almashtirish;
- bir yoki bir nechta komponentlarni kiritish hisobiga komponent tarkibining kengayishi.

Izohlash orqali hosil qilingan maqolda quyidagi tarkibiy o'zgarishlarni uchratish mumkin:

- maqolning asliga bir komponentni kiritish;
- maqolning asliga yangi predikativ qismni kiritish. Til resurslarini tejashga intilish, yangi ifoda imkoniyatlarini izlash maqollarning tarkibi (implikatsiyasi) qisqarishining asosiy sabablari hisoblanadi. Ushbu turdagi maqol o'zgarishi uch turdagi tarkibiy o'zgarishlarni birlashtiradi:
- bir komponentning qisqarishi;
- predikativ bo'lmagan komponentlar guruhining qisqarishi;
- maqolning predikativ qismini qisqartirish. Maqollar tarkibiy qismlarini almashtirishga kelsak, N.N.Fedorovanning so'zlariga ko'ra, quyidagilar sodir bo'ladi¹⁴:
- maqolning bir komponentini almashtirish;
- predikativ bo'lmagan komponentlar guruhini almashtirish;

¹² Вальтер и Мокиенко В.М. Антипословицы русского народа. – Санкт-Петербург, 2005// studmed. ru> valter...mokiyenko...m-antiposloviy...naroda....

¹³ Федорова Н.Н. Изменение русских современных пословиц. – Дис. фил. наук. – Великий Новгород, 2007. –С. 35 //https://www.dissercat.com/content/sovremennye-transformatsii-russkikh-poslovits.

¹⁴ Фёдорова Н.Н. Современные трансформации русских пословиц: Дис. ... канд. филол. наук: – Псков, 2006. – С. 226// https://www.dissercat.com/content/sovremennye-transformatsii-russkikh-poslovits

- maqolning predikativ qismini almashtirish.

Birlashtirilgan tarkibiy va semantik o‘zgarishlar natijasida quyidagilar yuzaga keladi:

- maqolning tarkibiy qismlarini almashtirish va komponent tarkibini kengaytirish;
- komponentlarni almashtirish va komponentlar tarkibini kamaytirish.

Tadqiqotchi N.N.Fedorova tarkibiy, semantik va tarkibiy-semantik o‘zgarishlarni o‘z ichiga olgan paremiologik o‘zgarishlarning asosiy turlari bo‘yicha ma’lumotlarni tuzdi va tizimlashtirdi¹⁵.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Антонова О.Н. Функциональные трансформы пословиц в английском языке: автор. дис. ... филол. наук. Науки: 10.02.04/Антонова Ольга Николаевна. – Москва, 2012. – С. 28.
2. Вальтер и Мокиенко В.М. Антипословицы русского народа. – Санкт-Петербург, 2012. – С. 290.
3. Энбаева Людмила Валериевна. Перевод паремиологических изменений. – Пермь, 2017. – С. 4.
4. Испавникова А.С. Перевод паремиологических трансформаций в медиакурсе. – П., 2017
5. Федорова Н.Н. Изменение русских современных пословиц. – Дис. фил. наук. – Великий Новгород, 2007. – С. 35.

Axborot resurslari:

1. <https://www.dissercat.com/content/sovremennye-transformatsii-russkikh-poslovits>
2. <https://studmed.ru/valter...mokiienko...m-antiposlovicy...naroda...>
3. <https://www.semanticscholar.org/paper/Paremiological-Minimum-and-Cultural>
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-perevoda-paremiologicheskikh-edinit>
5. [https://www.dissercat.com/content/funktsionirovanie-poslovits-i-antiposlovits-](https://www.dissercat.com/content/funktsionirovanie-poslovits-i-antiposlovits)
6. https://www.studmed.ru/zhukov-v-p-russkaya-frazeologiya_3815cf08e1a.html.